

Б.О. Чорний

**ТРАНСФОРМАЦІЯ АК-МЕЧЕТІ У СІМФЕРОПОЛЬ (XVIII–XIX СТ.): ВІД
ТРАДИЦІЙНОГО ОСЕРДЯ ДО ІМПЕРСЬКОГО ЦЕНТРУ**

У статті досліджено перетворення Ак-Мечеті на Сімферополь у XVIII–XIX століттях крізь призму деколоніального підходу. Автор спростовує міф про «цивілізаційну місію» імперії та доводить, що нове місто було насильницьки накладене на існуючий політичний центр Кримського ханату – резиденцію калги-султана.

*Аналіз записок мандрівників дозволив викрити колоніальну оптику спостерігачів, яка маркувала традиційний простір як «хаотичний» задля виправдання його примусової перебудови. У розвідці обґрунтовано, що руйнування палацу калги-султана та мусульманських некрополів було свідомою політикою *tabula rasa*, спрямованою на стирання пам'яті корінного народу.*

Досліджено зіткнення східної забудови та регулярного імперського планування, яке використовувалося як інструмент адміністративного контролю. Також розкрито роль «Грецького проєкту» у зміні назви міста для привласнення античної спадщини та ігнорування мусульманського минулого. Переосмислення цих процесів визначено як важливий чинник національної безпеки України та розуміння методів російської експансії в Криму.

Ключові слова: Ак-Мечеть; Сімферополь; деколоніальний підхід; колоніальна оптика; калга-султан; «Грецький проєкт»; культурний геноцид; символічне насильство; тревелоги; некрополі (мезари).

Актуальність теми зумовлена нагальною потребою переосмислення історії Криму в межах сучасного постколоніального дискурсу в українській науці. Наявність стійких імперських міфів про «цивілізаційну місію» та «прогресивний розвиток» регіону після анексії вимагає критичного аналізу механізмів насильницького просторотворення, які тривалий час маскувалися радянською та російською історіографією. Потреба у деконструкції наративу про будівництво Сімферополя на «порожньому місці» диктується історичним фактом існування Ак-Мечеті як розвиненого політичного та адміністративного центру Кримського ханату – резиденції калги-султана.

Важливим для сучасної науки є розкриття стратегії тотального стирання попереднього культурного ландшафту, що полягала у фізичному нищенні автентичного середовища, руйнуванні палаців та некрополів задля легітимізації окупації через примусове знищення суб'єктності корінного народу. Особливого значення набуває дослідження конфлікту між східною містобудівною моделлю та регулярним імперським плануванням, яке використовувалося як інструмент ідеологічного контролю. Виявлення механізмів символічного насильства, зокрема впровадження назви «Сімферополь» у межах «Грецького проєкту» для апропріації античної спадщини, дозволяє реконструювати процес штучного «перекодування» простору.

Звернення до еґо-документів (Е. Кларка, П. С. Палласа та ін.) дозволяє виявити колоніальну оптику спостерігачів, яка зазвичай ігнорується офіційним діловодством, проте фіксує ідеологічні упередження та стратегії маркування «Іншого». В умовах триваючої агресії РФ проти України переосмислення цих процесів стає питанням національної безпеки, оскільки допомагає зрозуміти тяглість методів російської експансії, культурного геноциду та етноциду на півострові.

Історіографія. Вивчення трансформації міського простору Криму на зламі XVIII-XIX століть має тривалу традицію, яка еволюціонувала від перших описових праць до сучасного критичного аналізу. Цей процес можна поділити на кілька ключових етапів:

Засади дослідження кримських старожитностей та топографії були закладені у працях П. Кеппена (Кеппен, 1837), який одним із перших обґрунтував необхідність наукової фіксації та збереження античних і середньовічних пам'яток півострова. Вагомий внесок у вивчення етнографії, історії та побуту міст Криму зробив В. Кондаракі (Кондаракі, 1875), чий розвідки стали основою для подальшого кримознавства.

Праці В. Андрієвського (Андрієвский, 1892) та В. Шаркова (Шарков, 1913) мали виразно заангажований характер, оскільки автори не лише викладали історичні події, а й безпосередньо обґрунтовували «право» царського режиму на володіння анексованими територіями.

Заангажований погляд на експансію Російської імперії зберігався і в працях радянських дослідників, зокрема С. Бахрушина та П. Нікольського. Хоча ідеологічним складником їхніх робіт була критика царату, вони часто фокусувалися на варварських методах окупаційної адміністрації як аргументах у межах власної дискурсивної рамки. Наприклад, П. Нікольський (Никольский, 1927) акцентував увагу на репресіях проти кримськотатарського населення, а С. Бахрушин (Бахрушин, 1936) зазначав, що результатом анексії стало нещадне розорення «тієї красивої та яскравої тубільної цивілізації».

Новітній етап досліджень характеризується відмовою від імперського наративу та переходом до постколоніальних студій. Вагомий внесок у це переосмислення зробили наукові розвідки А. Гедьо та О. Іванюка (Гедьо, Іванюк, 2024; Гедьо, Іванюк, 2025; Nedo, A. & Ivaniuk, O., 2025), якими було запроваджено низку критичних методологічних акцентів. У межах їхніх праць обґрунтовано тезу, що системне нищення пам'яток кримськотатарської архітектури, мечетей та акведуків не було наслідком випадкової занедбаності, а являло собою свідому політику створення «*tabula rasa*» (чистої дошки) задля легітимізації імперської присутності на півострові. Завдяки деконструкції текстів мандрівників автори реконструювали процес формування специфічної «оптики спостерігача», яка маркувала традиційний простір як «хаотичний» або «брудний», що ідеологічно виправдовувало потребу імперського «впорядкування» та подальшої експансії. Аналіз мусульманських некрополів (мезарів) як невід'ємної частини міської екосистеми дозволив класифікувати їхнє руйнування та забудову адміністративними спорудами Сімферополя як форму символічного насильства над пам'яттю корінного народу та переривання тяглості його культурного розвитку.

Таким чином, сучасна історіографія, збагачена працями А. Гедьо та О. Іванюка, дозволяє розглядати трансформацію Ак-Мечеті у Сімферополь не як лінійний прогрес чи «цивілізування», а як динамічний простір гострої боротьби смислів, ідентичностей та ідеологічних конструктів. Сімферополь у цьому контексті постає не просто губернським центром, а продуктом імперського націєтворення, що намагався асимілювати й витіснити традиційну суб'єктність кримськотатарської Ак-Мечеті.

Мета наукової розвідки полягає у деконструкції процесу трансформації Ак-Мечеті у Сімферополь як інструменту колоніального опанування Криму Російською імперією. Дослідження спрямоване на реконструкцію стратегій імперського націє- та просторотворення, аналіз архітектурно-соціокультурного дуалізму міста XIX ст., а також викриття механізмів «символічного насильства» та легітимізації російської присутності через критичне переосмислення «імперського ока» у текстах тогочасних мандрівників.

Джерельну базу дослідження становлять переважно наративні джерела - тревелоги, подорожні нотатки, щоденники та наукові описи мандрівників кінця XVIII - XIX століть. Використані джерела можна класифікувати за походженням, професійним спрямуванням

авторів та ідеологічною оптикою сприйняття кримського простору.

1. *Науково-експедиційні та офіційні описи (П. С. Паллас, П. Сумароков, Й. Г. Коль).* Ця група джерел є фундаментальною для реконструкції фізичного вигляду міста у перші десятиліття після анексії. Праці П. С. Палласа вирізняються скрупульозністю фіксації архітектурних об'єктів (зокрема палацу калги-султана), хоча й подані крізь призму імперського «впорядкування». Нотатки П. Сумарокова є унікальними завдяки його статусу «включеного спостерігача» (кримського судді), який одним із перших офіційно зафіксував просторовий дуалізм між «Азійською» Ак-Мечеттю та «Європейським» Сімферополем.

2. *Західноєвропейські тревелоги (Е. Д. Кларк, Т. Мілнер, Ч. Г. Скотт, А. Нельсон).* Тексти іноземних мандрівників становлять особливу цінність для деколоніального аналізу. На відміну від підцензурних російських видань, автори як Е. Д. Кларк відкрито критикували нищення культурного ландшафту татарського міста. Саме в цій групі джерел найбільш яскраво простежується «цивілізаційний розлом»: західні автори гостро відчували штучність імперської забудови та водночас захоплювалися «екзотичною» органікою старої Ак-Мечеті. Метафоричність їхніх текстів (наприклад, порівняння міст із «двома сестрами» у Ч. Г. Скотта) дозволяє реконструювати імагологічний образ міста (Scott, 1854, Р. 220-221).

3. *Джерела «другої хвилі» та ретроспективні описи (М. Сосногорова, Е. Горчакова).* Ці тексти, написані переважно у другій половині XIX століття, фіксують результати трансформації. Вони є важливими для розуміння соціально-економічних наслідків імперської політики (наприклад, описи спорожнілих кварталів Ак-Мечеті після еміграції татар). У цих джерелах «східний колорит» уже починає сприйматися як релікт, що зникає, що підтверджує тезу про витіснення традиційної культури на периферію губерньського життя.

Залучені тексти дозволяють застосувати метод крос-культурного аналізу. Зіставлення описів одного й того самого об'єкта (наприклад, набережної Салгира або базару) різними авторами дає змогу відділити реальні факти урбаністичних змін від ідеологічних нашарувань. Джерельна база дозволяє простежити еволюцію міського простору не як лінійний прогрес, а як процес символічного та фізичного насильства над ландшафтом, що повністю корелюється з обраним деколоніальним підходом дослідження.

Таким чином, сукупність використаних тревелогів забезпечує багатогранне бачення трансформації Ак-Мечеті у Сімферополь, фіксуючи як зовнішні зміни архітектурного обличчя, так і глибинні соціокультурні зсуви в житті півострова.

Методологічну основу дослідження становить постколоніальний підхід у поєднанні з інструментами імагології та критичного дискурс-аналізу. В основу наукової розвідки покладено концепцію «внутрішнього колоніалізму» М. Хехтера, що дозволяє розглядати запровадження імперських норм і практик як прояв колоніальної політики, а також ідеї Р. Суні щодо побудови «гібридних імперій-націй», де еліти намагалися уніфікувати простір через стирання регіональних відмінностей. Дослідження базується на принципі деконструкції «імперського ока» - критичного переосмислення текстів мандрівників як ідеологічно заангажованих продуктів своєї епохи, що використовували концепт «Іншого» як чужого для згуртування навколо імперського православного ядра. Метод використовується для аналізу позиції автора як зовнішнього спостерігача, який прибуває на «новоприєднані» території з готовим багажем цивілізаційних упереджень.

Тревелоги розглядаються як «література факту» (за Д. Наливайком), що дає багату поживу для критичної думки незалежно від світоглядних горизонтів їхніх авторів. Це дозволяє виявити приховані змісти, зокрема через аналіз замовчувань (реальні причини занепаду Ак-Мечеті) та виявлення голосу «Іншого» - фрагментарних згадок про суб'єктність кримськотатарського населення, які прориваються крізь домінантний імперський наратив.

Застосування лінгвістичного методу дозволяє виявити ключові поняття, образи та

символи, які використовувалися в наративних джерелах для опису міського простору та мортальних практик, конструюючи ієрархію між імперським центром та «архаїчною» периферією.

Імагологічний метод та аналіз стереотипів застосовується для дослідження процесу створення «екзотичного» образу Криму. Окрема увага приділяється деконструкції стереотипу «лінивого татарина» та аналізу антропоморфних метафор (наприклад, метафора «двох сестер» Ч. Г. Скотта), що використовувалися для виправдання перерозподілу власності, земель та «цивілізаційного» впорядкування міста.

Трансформація міста (Ак-Мечеть → Сімферополь) аналізується як фізичне втілення ідеології та акт «символічного насильства». Зміна назв і планування розглядається не як палімпсест, а як спорудження нових пам'ятників на місці зруйнованих задля творення «нової історії» та стирання попередньої колективної пам'яті про Ак-Мечеть як політичний центр ханства.

Ак-Мечеть: статус та інституційна роль резиденції калга-султана

До анексії Криму 1783 року Ак-Мечеть (крим. *Aqmescit* - «Біла мечеть») посідала особливе місце в ієрархії Кримського ханату. Будучи другим за важливістю містом після Бахчисарая, вона слугувала резиденцією калги-султана - першої особи після хана та офіційного спадкоємця престолу. Як зазначала мандрівниця М. Сосногорова, калга-султан мав тут власний двір, візира та судилище, а його юрисдикція сягала аж до кордонів Кафи (Сосногорова, 1871. С. 36-42).

Для європейських мандрівників кінця XVIII - середини XIX ст. Ак-Мечеть поставала втіленням «східного» способу організації простору, який вони часто маркували як «хаотичний». Е. Д. Кларк та П. С. Паллас описували традиційну забудову як лабіринт, де панував принцип суворої приватності. П. С. Паллас зазначав: «Старе місто Ак-Мечеть побудоване... з вузькими, кривими і немоцними, дуже брудними вулицями, і оскільки усі його двори обнесені огорожами, а будинки споруджені усередині цих дворів... то здається, що бредеш серед стін вапнякового бутового каменю» (Pallas, 1799–1801. S. 25-26).

Т. Мілнер підкреслював закритість міста: «Нині це хаотичне скупчення вузьких, кривих вуличок, настільки тісних, що двом возам важко розминутися... Будинки тут майже завжди оточені внутрішніми дворами, тож погляду перехожого відкриваються лише глухі стіни» (Milner, 1855, P. 336-338).

Така структура міста відображала ісламську концепцію «гарда» (закритого двору), де життя родини було надійно сховане від стороннього ока. Вузькість вулиць, яка видавалася європейцям «недоліком», насправді була раціональним способом захисту від спеки та степових вітрів.

Символом колишньої величі міста був палац калги-султана, розташований на лівому березі річки Салгир. Проте тревелогі мандрівників фіксують його швидку деградацію після встановлення імперської влади.

П. С. Паллас свідчив, що палац був «зовсім поруйнований відразу після захоплення Криму» (Pallas, 1799–1801. S. 25-26). П. Сумароков пізніше додавав іронічну деталь: на місці колишньої резиденції правителя у XIX ст. вже стояла пивоварня (Сумароков, 1803, С. 113-115).

Е. Горчакова згадувала, що єдиними свідками колишньої пишності залишилися «розкішні вікові дерева» біля фонтану, де раніше гуляли останні Гіреї (Горчакова, 1884, С. 103-105).

Руйнація палацу була не лише наслідком безгосподарності, а й актом символічного знецінення колишньої кримськотатарської державності. Перетворення палацу на казарму чи пивоварню маркувало остаточний перехід простору з «сакрального» статусу резиденції у «профаний» статус провінційного об'єкта.

Цей «цивілізаційний розлом» став визначальною рисою міста на десятиліття. Ак-

Мечеть залишалася «містом-пам'яттю», де голоси муєдзинів зливалися зі звуками християнських дзвонів нової частини міста. Всупереч імперським намірам повністю асимілювати простір, стара Ак-Мечеть продовжувала жити за власними ритмами, зберігаючи східний колорит, який так вабив і водночас відштовхував мандрівників XIX століття.

Аналізуючи занепад Ак-Мечеті, важливо підкреслити, що руйнація її ключових об'єктів не була наслідком лише природного плину часу чи випадкової занедбаності з боку нової влади. Як зазначають дослідники А. Гедьо та О. Іванюк, ми маємо справу зі свідомою політикою культурного геноциду, спрямованою на системне знищення матеріальних свідчень кримськотатарської державності (Гедьо, Іванюк, 2024, С. 78-94). Особливого символізму в цьому контексті набуває доля палацу калги-султана. Його перетворення на казарми, а згодом - іронічне використання як пивоварні, було не просто господарським рішенням, а актом десакралізації політичного центру. У такий спосіб імперія реалізовувала стратегію створення «*tabula rasa*» (чистої дошки): через нищення архітектурних символів влади колишня «друга столиця» ханства примусово позбавлялася своєї суб'єктності. Це був вивірений інструмент колонізації - перетворення унікального політичного й культурного осередку на тилу провінцію, де нова імперська історія мала писатися поверх стертої пам'яті корінного народу.

Народження Сімферополя: імперська оптика «міста користі»

Процес трансформації Ак-Мечеті у Сімферополь став одним із найбільш показових прикладів імперського містобудування, де архітектура виступала інструментом ідеології. Назва «Сімферополь», запроваджена указом Катерини II у 1784 році, походить від грецьких слів *сімфео* («збираю») та *поліс* («місто»), що буквально означало «зібране місто». Ця назва ідеально вписувалася в ідеологію «Грецького проєкту», маючи на меті символічно пов'язати новоприєднані землі з античною спадщиною, водночас маркуючи їх як простір «загальної користі» та адміністративного порядку.

Як зазначають А. Гедьо та О. Іванюк, перейменування мали на меті не стільки лінгвістичне оновлення, скільки цілеспрямовану трансформацію історичної свідомості суспільства. Впровадження назви «Сімферополь» стало інструментом реалізації масштабного «Грецького проєкту», метою якого було штучне «пришивання» новоприєданого Криму до античної спадщини. У такий спосіб імперська влада намагалася сконструювати пряму тяглість від грецької античності та Візантії до Російської імперії, свідомо оминаючи та ігноруючи багатовіковий середньовічний мусульманський період.

Отже, назва «Сімферополь» виступала не просто як нове «ім'я» на карті, а як потужний ідеологічний маркер. Його головна функція полягала у «перекодуванні» простору: через впровадження античного екзоніма відбувалося поступове стирання пам'яті про Ак-Мечеть як про важливий політичний і релігійний центр ханства, резиденцію калги-султана. Це було символічне насильство над топографією, де нова назва мала легітимізувати присутність імперії як нібито «повернення до витоків», одночасно маргіналізуючи справжню історію корінного народу.

Архітектурний дуалізм: простір проти лабіринту

Новий Сімферополь не поглинав стару Ак-Мечеть, а виникав поруч, на порожньому березі Салгира, створюючи різкий цивілізаційний контраст. Мандрівники XIX століття чітко розмежовували ці два світи. Зокрема, німецький дослідник Й. Г. Коль зазначав: «Росіяни, які люблять простір і широкі території, залишили цю гірську фортецю татарам і збудували у просторому Сімферополі столицю на свій смак, із вулицями неосяжної ширини й довжини, на яких можна влаштовувати перегони» (Kohl, 1847, S. 47-48).

Така любов до широких проспектів та регулярного планування була архітектурним маніфестом, покликаним демонструвати силу та європейську ідентичність імперії. Проте для багатьох спостерігачів ці гігантські масштаби здавалися надмірними. Томас Мілнер у

своїх нотатках підкреслював: «Нова російська частина міста... утворює різкий контраст зі старою. Проте ці великі простори не виглядають особливо привабливо, оскільки переважно одноповерхові будівлі здаються надто низькими, а порівняно невелика кількість мешканців надає місту пустельного вигляду» (Milner, 1855, Р. 336-338).

Незважаючи на архітектурну відстороненість, Сімферополь виконував свою головну функцію «збирача». Анатолій Демідов, відвідавши місто у 1837 році, зауважив, що воно стало центром тяжіння для всього півострова: «Це місто за своїм центральним розташуванням, є загальним осередком усієї діяльності, яка лише відбувається на півострові... воно поділяється на дві частини: старе місто... з вузькими багатолюдними вулицями... і нове - з вулицями прямими й широкими, як у європейських містах» (Demidoff, 1840, Р. 292-293).

Аналіз тревелогів дозволяє стверджувати, що народження Сімферополя було актом колоніального перекодування простору. Вибір регулярного планування, класицистичних колон та широких площ був спрямований на створення «зрозумілого» для імперського чиновника та європейського мандрівника міського середовища.

Проте, як свідчать описи, цей «порядок» часто межував із пусткою, а життя продовжувало вириватися саме в «хаотичній» Ак-Мечеті. Таким чином, Сімферополь ХІХ століття залишався містом подвійної ідентичності, де імперська оптика «міста користі» постійно стикалася з незнищеним східним колоритом старої столиці калги-султана.

Дуалізм міського простору: Схід зустрічає Захід

Протягом усього ХІХ століття Сімферополь зберігав виразну дволикість, яка ставала предметом постійного зацікавлення та здивування мандрівників. П. Сумароков у своєму «Дозвіллі кримського судді» зазначав, що місто чітко ділиться на частини - «колишню азійську і європейську», де остання демонструє «велику площу, прямі вулиці», а татари в ній не живуть (Сумароков, 1803, С. 113-115).

Новий Сімферополь будувався як адміністративний та культурний осередок Таврійської губернії за зразками регулярного містобудування. Це був простір «міста користі», де панували закон, чиновницька ієрархія та європейська мода.

Тут розташовувалися будинок губернатора, віце-губернатора, поліцейське управління, цивільний шпиталь, казарми та величний собор Олександра Невського. Будівлі вирізнялися численними колонами та зеленими залізними дахами.

У цій частині міста звуки військового оркестру на громадській набережній зливалися з гомоном еліти, що відпочивала у тінистих алеях. Е. Нельсон зауважував, що тут можна було зустріти дам і джентльменів, чий стиль і манери «не привернули б жодної уваги в Гайд-парку чи Тюільрі» (Neilson, 1855, Р. 33-36).

Стара частина міста залишалася вірною своєму східному характеру, попри імперське сусідство. Вона сприймалася мандрівниками як «хаотичне скупчення вузьких, кривих вуличок» (Milner, 1855, Р. 336-338).

Головними звуками тут були крики муєдзинів, що чотири рази на добу закликали до молитви з високих мінаретів. Натопт на базарах був «унікальний за гамірним скупченням покупців і продавців» (Demidoff, 1840, Р. 292-293), де перемішувалися греки, татари, вірмени, євреї та росіяни. За високими кам'яними мурами ховалися затишні двори з фруктовими садами та фонтанами, що забезпечували мешканців свіжою водою.

Особливим елементом міського ландшафту Ак-Мечеті, що незмінно привертала увагу мандрівників, були мусульманські некрополі (мезари). Як зазначають у своїх розвідках А. Гедьо та О. Іванюк, татарські цвинтарі були не просто місцями поховань, а невід'ємною частиною міської екосистеми (Гедьо, Іванюк, 2025, С. 104-113). Через велику кількість дерев та специфіку догляду мандрівники часто описували їх як «сади мертвих», що створювали зелений каркас міста та слугували простором для роздумів. Проте в процесі трансформації Ак-Мечеті у губернський центр ці сакральні зони зазнали радикальних змін.

Новий Сімферополь у своєму експансивному русі витісняв не лише живих мешканців, а й пам'ять про їхніх предків. Прагматизм імперського планування не передбачав збереження «хаотичних», з точки зору чиновників, мезарів. На місці давніх некрополів Ак-Мечеті поступово виростали нові житлові квартали та монументальні адміністративні споруди. Таке будівництво «на кістках» дослідники класифікують як вищий прояв символічного насильства: через фізичне знищення некрополів відбувалося остаточне стирання суб'єктності попередніх господарів міста (Гедьо, Іванюк, 2025, С. 104-113). Перетворення «саду мертвих» на фундамент для імперської канцелярії маркувало завершення переходу простору від традиційного кримського міста до російського адміністративного вузла, де для колишньої сакральної топографії вже не залишалося місця.

Найбільш виразно імагологічний розрив між двома частинами міста зафіксував Ч. Г. Скотт, вдавшись до промовистих антропоморфних образів. Автор порівнював архітектурні ансамблі із сестрами, які «туляться разом, але не обіймаються»: «Старша - донька татар, скромна, невибаглива й відсторонена; молодша - зухвала російська дівка, покрита фарбою й позолотою, прикрашена вкраденими у грецької красуні коштовностями; її самозакоханість завжди напоказ...» (Scott, 1854, Р. 220-221). У цій метафорі відчитується гостра критична оцінка імперського містобудівного конструкту, що намагався легітимізувати свою присутність через апропріацію античної спадщини (згадані «вкрадені коштовності» як символ ідеології «Грецького проекту»). Відтак, новий Сімферополь постає в описах мандрівників не як органічне місто, а як штучна декорація, агресивно накладена на автентичний стародавній ландшафт.

З плином часу в текстах мандрівників, особливо у другій половині XIX століття, з'являються нотки ностальгії за втраченим колоритом. М. Горчакова фіксувала, що після масового виселення татар у 1862 році стара частина міста «майже зовсім спорожніла» і з кожним днем «бідніє і втрачає свій східний характер» (Горчакова, 1884, С. 103-105). Жителі витіснялися на периферію економічного життя, а їхні колишні сакральні місця занепадали.

При аналізі цих описів важливо враховувати специфіку роботи колоніальної уяви, яку дослідники А. Гедьо та О. Іванюк визначають через призму деконструкції «імперського ока» (Гедьо, Іванюк, 2024, С. 78-94). Наратив про негативні характеристики міського простору старої Ак-Мечеті, що проходить наскрізною ниткою через більшість тревелогів XIX ст., не є суто об'єктивною фіксацією дійсності. Натомість ми бачимо, як мандрівники часто «підганяли» реальність під свої цивілізаційні очікування.

Зокрема, руїни та занепад будівель, які були прямим наслідком військових дій, анексії та подальшої економічної деградації регіону, автори схильні були трактувати не як результат політичних змін, а як наслідок «природних лінощів» або «фаталізму» татарського населення. Таке ідеологічне трактування виконувало функцію цивілізаційного виправдання: маркуючи традиційний татарський простір як «безнадійно застарілий» та «неохайний», імперський дискурс автоматично легітимізував необхідність радикального «впорядкування» міста. Таким чином, широкі проспекти та прямі лінії нового Сімферополя подавалися не просто як архітектурні рішення, а як перемога «розумного порядку» над «східною стихійністю», що остаточно закріплювало за імперією роль єдиного носія цивілізації на півострові.

Таким чином, дуальність Сімферополя була формою співіснування двох епох. Як зазначав Н. Сементовський, ці дві частини міста відображали «дві книги часу - старого і нового». Якщо нова частина була символом адміністративного порядку та «лагідності російського правління», то стара Ак-Мечеть залишалася живою пам'яттю про Кримський ханат, яка поступово згасала під тиском нових реалій (Сементовський, 1847, С. 13).

Трансформація в губернський центр перетворила Сімферополь на «місто чиновників». Якщо Бахчисарай сприймався мандрівниками як «музей», то Сімферополь - як «канцелярія».

Нотатки мандрівників фіксують зміну ритму життя. Базари Ак-Мечеті, де колись торгували шовком і прянощами, поступово перетворювалися на місця збуту сільськогосподарської продукції для забезпечення бюрократичного апарату півострова. Авторі підкреслювали, що Сімферополь став головним транспортним вузлом: саме звідси починалися всі «наукові експедиції» та «романтичні вояжі» на Південний берег Криму.

Річка Салгир у тревелогах виступає не лише природною межею, а й метафорою змін. Для Палласа це об'єкт наукового вивчення, для поетичних натур XIX ст. - береги Салгира є місцем для променадів у новому міському саду (Щоголів Яків, 1898, С. 16-17). Трансформація берегів Салгира з дикого пасовища на облаштовану набережну символізувала остаточну перемогу «регулярного» міста над «стихійним».

Трансформація Ак-Мечеті у Сімферополь була не просто перейменуванням чи розширенням меж. Це був процес колоніального нашарування, де нова імперська структура мала домінувати над старою кримськотатарською основою.

Мандрівники кінця XVIII - XIX ст. стали свідками унікального періоду, коли два міста - Ак-Мечеть і Сімферополь — співіснували як два паралельні світи. Їхні описи є безцінним джерелом для реконструкції того, як Крим втрачав свою середньовічну ідентичність і набував рис провінційної окраїни імперії, стаючи при цьому зручним і зрозумілим для «європейського мандрівника».

Висновки. Трансформація Ак-Мечеті в Сімферополь не була нейтральним «прогресивним розвитком», а являла собою акт агресивного колоніального нашарування, де нова імперська структура намагалася домінувати над традиційною кримськотатарською основою. Російська імперія використовувала стратегію створення «*tabula rasa*» (чистої дошки), свідомо нищачи ключові символи кримськотатарської державності, зокрема палац калги-султана, що було інструментом десакралізації політичного центру та перетворення ханської резиденції на тилову провінцію.

Аналіз тревелогів дозволив виявити специфіку «імперського ока»: мандрівники часто конструювали образи «хаосу» та «бруд» татарських вулиць як ідеологічну рамку, що виправдовувала примусове «впорядкування» міського простору за російським регулярним зразком.

Впровадження назви «Сімферополь» у межах «Грецького проекту» стало засобом маніпуляції історичною пам'яттю, метою якого було штучне приєднання Криму до античної спадщини, минаючи середньовічний мусульманський період розвитку регіону. Місто XIX століття перетворилося на унікальну лабораторію дуалізму, де на одному ландшафті конфліктували дві моделі світу: традиційне східне «місто-лабіринт», що сприймалося як застиглий музей, та регулярна імперська «канцелярія», орієнтована на адміністративний контроль.

Руйнування мусульманських некрополів та забудова їх територій адміністративними спорудами Сімферополя була крайньою формою символічного насильства, спрямованою на остаточне стирання колективної пам'яті та суб'єктності корінного народу.

Бібліографічний список

- Андрієвський, В., 1892. Крым и крымские татары. Киев : издание Киевской комиссии народных чтений, 1892. 34 с.
- Бахрушин, С. 1936. Основные моменты истории Крымского ханства История в школе. № 3. С. 29-61.
- Гедьо, А. & Іванюк, О., 2024. Культурний геноцид як інструмент колонізації Криму Російською імперією першої половини XIX століття: свідчення росіян і європейців. Український історичний журнал, № 3, с. 78–94.
- Гедьо, А. & Іванюк, О., 2025. Між текстом і каменем: кримськотатарські некрополі й моральні практики у тревелогах 19 ст. Київські історичні студії, № 2 (21), с. 104–

113.

- Горчакова, Е., 1884. Воспоминания о Крыме. Ч. II. Москва: Типография Общества Распространения Полезных Книг. 182 с.
- Кеппен, П., 1837. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических. Санкт-Петербург: Тип. Императорской академии наук, 409 с.
- Кондараки, В., 1875. Универсальное описание Крыма. Ч. 1. Санкт-Петербург: Тип. В. Веллинга. 234 с.
- Марков, Е., 1872. Очерки Крыма: Картины крымской жизни, природы и истории. Санкт-Петербург: Тип. М. О. Вольфа, 506 с.
- Наливайко, Д., 1998. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 578 с.
- Никольский, П., 1927. Симферополь и его окрестности. Симферополь: Крымгосиздат. 48 с.
- Сементовський, Н.М., 1847. Путешественник: (Южный берег Крыма). Санкт-Петербург: Тип. И. Фишона, 148 с.
- Сосногорова, М., 1871. Путеводитель по Крыму для путешественников. Одесса: Тип. Л. Нитче, 382 с.
- Сумароков, П., 1803. Досуги Крымского судьи, или Второе путешествие в Тавриду Павла Сумарокова. Ч. I. Санкт-Петербург: Императорская типография.
- Шарков, В., 1913. Крым в экономическом отношении. Симферополь.
- Щоголев, Я., 1898. Слобожанщина : Лірна поезія. Харків: Печатня «Печатное дело», 143 с.
- Clarke, E., 1810. Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Part the First: Russia, Tartary, and Turkey. London: T. Cadell and W. Davies, 760 p.
- Demidoff, A., 1840. Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837. Paris: Ernest Bourdin et Co, 600 p.
- Guthrie, M., 1802. A Tour, performed in the years 1795-6, through the Taurida, or Crimea. London: Printed by S. Hamilton for T. Cadell, jun. and W. Davies, 446 p.
- Hechter, M., 1975. Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development. Berkeley: University of California Press, 361 p.
- Hedo, A. & Ivaniuk, O., 2025. Visions of the Crimea in the diaries and travel notes of travellers at the end of the 18th – in the first half of the 19th century. *Сторінки історії*, № 61. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347302>
- Kohl, J., 1847. Reisen in Südrussland. Die Krim. Besarabien. Dresden und Leipzig, 1847.
- Milner, T., 1855. The Crimea: its Ancient and Modern History: the Khans, the Sultans, and the Czars. London: Longman, Brown, Green and Longmans, 368 p.
- Neilson, A., 1855. The Crimea: its towns, inhabitants, and social customs. London: Partridge, Oakey, and Co.
- Pallas, P., 1799–1801. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794. Leipzig: Martini, Bd. 1–2.
- Scott, C., 1854. The Baltic, the Black Sea, and the Crimea: Comprising Travels in Russia, a Voyage Down the Volga to Astrachan, and a Tour Through Crim Tartary. London: Richard Bentley, 348 p.
- Suny, R., 1993. The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union. Stanford: Stanford University Press, 210 p.

References

- Clarke, E. (1810). Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Part the First: Russia, Tartary, and Turkey. London: T. Cadell and W. Davies, 760 p.
- Demidoff, A. (1840). Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837. Paris: Ernest Bourdin et Co, 600 p.
- Guthrie, M. (1802). A Tour, performed in the years 1795-6, through the Taurida, or Crimea.

- London: Printed by S. Hamilton for T. Cadell, jun. and W. Davies, 446 p.
- Kohl, J. (1847). *Reisen in Südrussland. Die Krim. Besarabien* [Travels in Southern Russia. The Crimea. Bessarabia]. Dresden und Leipzig.
- Milner, T. (1855). *The Crimea: its Ancient and Modern History: the Khans, the Sultans, and the Czars*. London: Longman, Brown, Green and Longmans, 368 p.
- Neilson, A. (1855). *The Crimea: its towns, inhabitants, and social customs*. London: Partridge, Oakey, and Co.
- Pallas, P. (1799–1801). *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794* [Remarks on a Journey to the Southern Governorates of the Russian Empire in the Years 1793 and 1794]. Leipzig: Martini, Bd. 1–2.
- Scott, C. (1854). *The Baltic, the Black Sea, and the Crimea: Comprising Travels in Russia, a Voyage Down the Volga to Astrachan, and a Tour Through Crim Tartary*. London: Richard Bentley, 348 p.
- Gorchakova, E. (1884). *Vospominaniya o Kryme* [Memories of Crimea]. Part II. Moscow: Tipografiya Obshchestva Rasprostraneniya Poleznykh Knig. (in Russian).
- Sementovskiy, N.M. (1847). *Puteshestvennik: (Yuzhnyi bereg Kryma)* [Traveler: (Southern Coast of Crimea)]. St. Petersburg: Tip. I. Fishona, p. 13. (in Russian).
- Sosnohorova, M. (1871). *Putevoditel po Krymu dlya puteshestvennikov* [Guide to Crimea for Travelers]. Odesa: Tip. L. Nitche, 382 p. (in Russian).
- Sumarokov, P. (1803). *Dosugi Krymskogo sudyi, ili Vtoroe puteshestvie v Tavridu Pavla Sumarokova* [Leisure of a Crimean Judge, or Paul Sumarokov's Second Journey to Taurida]. Part I. St. Petersburg: Imperatorskaya tipografiya. (in Russian).
- Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley: University of California Press, 361 p.
- Hedo, A. & Ivaniuk, O. (2025). Visions of the Crimea in the diaries and travel notes of travellers at the end of the 18th – in the first half of the 19th century. *Storinky istorii*, (61). DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347302>.
- Suny, R. (1993). *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: Stanford University Press, 210 p.
- Andriievskiy, V. (1892). *Krym i krymskie tatary* [Crimea and Crimean Tatars]. Kyiv: Izdanie Kievskoi komissii narodnykh chtenii, 34 p. (in Russian).
- Bakhrushin, S. (1936). *Osnovnye momenty istorii Krymskogo khanstva* [The Main Points of the History of the Crimean Khanate]. *Istoriya v shkole*, No. 3, pp. 29–61. (in Russian).
- Hedo, A. & Ivaniuk, O. (2024). *Kulturnyi henotsyd yak instrument kolonizatsii Krymu Rosiiskoiu imperiiei u pershoi polovyny XIX stolittia: svidchennia rosiian i yevropeitsiv* [Cultural Genocide as a Tool for the Colonization of Crimea by the Russian Empire in the First Half of the 19th Century: Evidence from Russians and Europeans]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (3), pp. 78–94. (in Ukrainian).
- Hedo, A. & Ivaniuk, O. (2025). *Mizh tekstom i kamenem: krymskotatarski neklropol i mortali praktyky u trevelohakh 19 st.* [Between Text and Stone: Crimean Tatar Necropolises and Mortal Practices in 19th Century Travelogues]. *Kyivski istorychni studii*, (2 (21)), pp. 104–113. (in Ukrainian).
- Keppen, P. (1837). *O drevnostiakh Yuzhnago berega Kryma i gor Tavricheskikh* [On the Antiquities of the Southern Coast of Crimea and the Tauric Mountains]. St. Petersburg: Tip. Imperatorskoi akademii nauk, 409 p. (in Russian).
- Kondaraki, V. (1875). *Universalnoe opisanie Kryma* [Universal Description of Crimea]. Parts 1. St. Petersburg: Tip. V. Vellinga. (in Russian).
- Markov, E. (1872). *Ocherki Kryma: Kartiny krymskoi zhizni, prirody i istorii* [Sketches of Crimea: Pictures of Crimean Life, Nature and History]. St. Petersburg: Tip. M. O. Volfa, 506 p. (in

- Russian).
- Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zakhodu: Retseptsiiia Ukrainy v Zakhidnii Yevropi XI–XVIII st.* [Through the Eyes of the West: Reception of Ukraine in Western Europe in the 11th–18th Centuries]. Kyiv: Osnovy, 578 p. (in Ukrainian).
- Nikolskyi, P. (1927). *Simferopol i ego okrestnosti* [Simferopol and Its Environs]. Simferopol: Krymgosizdat. (in Russian).
- Sharkov, V. (1913). *Krym v ekonomicheskoy otnoshenii* [Crimea in Economic Terms]. Simferopol. (in Russian).
- Shchoholiv, Ya. (1898). *Slobozhanshchyna. Lyrna poezshchiia* [Slobozhanshchyna. Lyrical Poetry]. Kharkiv: Pechatnia «Pechatnoe delo», 143 p. (In Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2026 р.

Стаття прийнята до друку 20.04.2026 р.

Chorny Bohdan

THE TRANSFORMATION OF AK-MECHET INTO SIMFEROPOL (18TH–19TH CENTURIES): FROM A TRADITIONAL CORE TO AN IMPERIAL CENTER

The article examines the process of the forced transformation of Ak-Mechet into Simferopol during the 18th–19th centuries through the prism of modern postcolonial discourse. The author deconstructs the imperial myth of the “civilizing mission” of the Russian Empire, proving that the new administrative city did not arise out of thin air, but was aggressively imposed on the existing political and socio-cultural center of the Crimean Khanate — the residence of the Kalga Sultan.

Based on the analysis of the ego-documents of European and Russian travelers (E. Clark, P. S. Pallas, etc.), the colonial optics of observers are exposed, which purposefully labeled the traditional urban space as “chaotic” and “uncivilized” in order to justify its radical restructuring. The investigation substantiates that the systematic destruction of the palace of the Kalga Sultan and Muslim necropolises (graveyards) was part of a purposeful policy of total erasure of the previous cultural landscape, aimed at eliminating the historical memory and political subjectivity of the indigenous people.

Special attention is paid to the clash of two antagonistic urban planning models: traditional eastern development, based on organic development, and regular imperial planning, which was used as a tool of ideological and administrative control. The role of the “Greek Project” in changing the toponymy of the city is revealed, which became an act of symbolic violence for the appropriation of ancient heritage and artificially ignoring the Muslim past of the region. Rethinking these processes is identified as a critically important factor for strengthening the national security of Ukraine and a deeper understanding of the continuity of the methods of Russian expansion and ethnocide in Crimea.

Keywords: *Ak-Mechet; Simferopol; postcolonial discourse; colonial optics; kalga-sultan; “Greek Project”; cultural genocide; symbolic violence; trevelogies; necropolises (graveyards).*